

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 351.82:330.101

Л.Д. Оліфіренко, канд. техн. наук

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ЗМІН РОЗВИТКУ КОРПОРАЦІЙ**Л.Д. Олифиренко**, канд. техн. наук

Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ РАЗВИТИЯ КОРПОРАЦИЙ**Lilija Olifirenko**, PhD in Technical Sciences

Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES OF THE EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF INSTITUTIONAL CHANGES OF CORPORATIONS' DEVELOPMENT

Обґрунтовано теоретико-методологічні підходи оцінювання ефективності інституціональних змін щодо удосконалення інституціонального простору функціонування корпорацій з погляду державного регулювання та формування політики їх розвитку.

Ключові слова: державне регулювання, інституціональний простір, інституціональне середовище, розвиток корпорацій.

Обоснованы теоретико-методологические подходы оценки эффективности институциональных изменений по совершенствованию институционального пространства функционирования corporations с точки зрения государственного регулирования и формирования политики их развития.

Ключевые слова: государственное регулирование, институциональное пространство, институциональная среда, развитие corporations.

This writing justifies theoretical and methodological approaches to the evaluation of the effectiveness of institutional changes of improvement of institutional environment of industrial corporations functioning from the point of view of government regulation and development policy forming.

Key words: state regulation, institutional space, institutional environment, development corporations.

Постановка проблеми. Критичний аналіз стану економіки України сприяє дедалі більшому розумінню взаємозалежності та взаємовпливу інституціонального простору та держави щодо розвитку корпоративного сектору. Усвідомлення необхідності державного регулювання у цій сфері проявляється у виробленні адекватної інституціональної політики, виходячи з характеру суспільно-економічних відносин, взаємозв'язку напрямів економічної, промислової, соціальної політик держави. Оптимальність рішень учасників ринку визначається безпосереднім оцінюванням дієвості інституціонального середовища щодо стратегії свого розвитку. Проте наростання ентропії, пов'язаної з асиметрією доступу та повноти інформації, слабкою інформатизації суспільства та відкритістю економіки, збільшує невизначеність і робить державну політику недосконалою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні та прикладні аспекти державного регулювання корпоративного сектору економіки України висвітлені у наукових працях провідних вітчизняних учених В. Бакуменка, М. Бутка, В. Гейця, О. Дадія, В. Демент'єва, Я. Жаліло, О. Кондрашова, М. Корецького, М. Латиніна та інших науковців. Однак питання щодо оцінювання ефективності запровадження інституціональних змін з погляду державного регулювання та прогнозованості розвитку економічних суб'єктів залишається відкритим.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Переоцінка завдань державного регулювання та їх значення для економічного розвитку відображає широкий спектр об'єктивних процесів глобального розвитку. Аналіз досягнень країн, які ефективно розвиваються, показав "... загальне, що об'єднує всі ринкові економіки, це не режим власності, механізм ціноутворення чи структура ринків, а перш за все, – ефективна держава. ... Головна загроза економічної безпеки для національних економік це – неефективна держава і система взаємодії держави і бізнесу" [1, с. 7].

Розглядаючи державу як функціональну організацію, яка здатна виробляти суспільно корисні блага (закони, інститути, механізми, процедури їх впровадження та дотримання у всі сфери життєдіяльності суспільства), які не можуть бути запропоновані приватною економікою на основі самоокупності, виникає питання ефективності державного регулювання та його оцінювання, особливо у ситуаціях виникнення відомих “відмов” ринку. Плідність державних рішень полягає у здатності органів влади виробляти та реалізовувати інституціональні зміни, керуючись методичними підходами у визначенні доцільності їх запровадження. Проте відсутність критеріїв ефективності у питаннях вдосконалення інституціонального середовища пов’язано зі складністю оцінювання зміни стану його складових, ефективності та дієвості державних програмних заходів, а також їх зв’язку з сукупними витратами суб’єктів впровадження – як держави, так і компаній, які потребують оцінювання ефективності державного регулювання та виконання програм розвитку [2-4].

Мета статті – запропонувати теоретико-методологічні підходи до оцінювання ефективності інституціональних змін державного регулювання, направлених на розвиток корпоративного сектору економіки та формування нової інституціональної політики у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Необхідність надання державою суспільних благ та її можливості дієвого впливу на формування стратегії економічного розвитку потребують ефективного виконання функцій регулювання та координації, виконання яких пов’язано з витратами на їх реалізацію. Прагнення і готовність економічних суб’єктів, рівно як і держави, нести ці витрати залежить від гостроти потреби, критичності ситуації та проблем розвитку, а також рівня ефективності реалізації державних рішень. Останнє є стрижневим питанням будь-якої організації, яка прагне досягти встановленої мети. Ефективність господарювання визначається не стільки факторами внутрішнього середовища економічних суб’єктів, скільки зовнішнім їх оточенням, що формується під впливом державного управління. Яким би чином організації та підприємства не намагалися досягти успіху, їх результативність залежатиме від ефективності інституціонального середовища та взаємодії держави з економічними суб’єктами і суспільством.

Державну діяльність з питань запровадження інституціональних змін пропонується аналізувати, відштовхуючись від підсумкових положень економічного аналізу та методології державного управління, які зводяться до оцінювання державних програмних заходів, направлених на максимізацію суспільної корисності.

Аналіз та оцінювання ефективності державних рішень з питань запровадження програмних заходів (програм) щодо покращення інституціонального середовища розвитку корпоративних структур згідно з критеріями ефективності передбачає:

- аналіз соціально-економічного розвитку корпорацій за попередній період з визначенням характеру проблем розвитку галузі та її інфраструктури;
- виявлення проблем, що вимагають інституціональних змін;
- оцінювання рівня забезпеченості виконання заходів з реалізації інституціональних змін організаційними, фінансовими, інформаційними, кадровими та іншими видами ресурсів;
- аналіз результатів і наслідків впливу інституціональних змін на розвиток корпорацій та доцільності використання форм, методів і процедур їх запровадження;
- аналіз результатів, наслідків впливу інституціональних змін на суміжні галузі та сфери діяльності корпорацій.

Аналіз практики розвитку національних корпорацій припускає необхідність реалізації програмних заходів щодо покращення інституціонального середовища, пов’язані з:

- реформування відносин власності;
- спрощенням системи реєстрації, звітності юридичних осіб;

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

- спрощенням системи дозвільних і узгоджувальних процедур;
- зниженням бюрократичних бар'єрів;
- реформуванням фінансової системи;
- реформуванням законодавчої бази у сфері контролю і нагляду за діяльністю корпорацій;
- реформуванням кредитно-фінансової системи;
- розвитком конкуренції та створення єдиних умов функціонування економічних суб'єктів незалежно від форми власності.

Наведений перелік напрямів державного регулювання, що потребують інституціональних змін, не є вичерпними і відображає тільки деякі аспекти розвитку економічних суб'єктів, проблеми яких держава може і повинна розв'язувати.

Ефективність інституціональних змін пропонується оцінювати за такими ознаками, як:

- компліментарність (відповідно до потреб не тільки зацікавлених суб'єктів, а й тих, чії цілі напряму не пов'язані зі стратегією розвитку корпорацій);
- цілесюажність (щодо правового, ресурсного, інформаційного забезпечення програмних заходів згідно з потребами і цінностями суспільства на конкретному етапі розвитку);
- сприйняття логіки змін (погодженість цілей та інтересів суб'єктів, на які направлені зміни, їх мотиваційні аспекти, синергійний ефект, прийняття рівня витрат і ризиків, очікуваного рівня окупності).

Отже, ефективність програмних заходів щодо впровадження інституціональних змін розвитку корпорацій мають вироблятися комплексно, відповідно до встановлених вимог і критеріїв ефективності (часу, фінансових, трудових, або інших видів ресурсів), а реалізовуватися за такими чинниками ефективності:

- конкретизація мети інституціональних змін, виконання завдань якої можуть змінюватися у процесі її досягнення;
- узгодженість мотивів, інтересів і прагнень зацікавленого кола суб'єктів, які надають свободу у прийнятті рішень та маневреності у використанні ресурсів;
- координація, контроль та відповідальність за процесом реалізації з боку держави, суб'єктів, на які направлені зміни і громадських організацій, що дозволяє максимізувати результативність поставленої мети;
- оптимізація мережі (структури) суб'єктів, що займаються реалізацією програмних заходів;
- інформатизація та відкритість процесу реалізації програмних заходів, що дозволяє своєчасно контролювати, виправляти недоліки, захищати права, ресурси та життєво необхідні умови суспільного відтворення.

Викладене дозволяє закласти основні принципи формування ефективності інституціональних змін щодо удосконалення інституціонального простору функціонування корпорацій з погляду державного регулювання та формування політики їх розвитку, а саме: доцільності, компліментарності, обґрунтованості, цілесюажності, легітимності, транспарентності, контрольованості, організаційної структуризації, врахування геополітичного та глобалізаційного впливу [5].

Розвиток корпорації дуже часто пов'язують зі зміною параметрів інституціонального середовища їх функціонування, яке формує держава через систему нормативно-правових обмежень. При цьому розвиток розуміється як максимізація обсягів виробництва за умови повного використання наявних в економіці ресурсів, що, здебільшого, розглядається за допомогою кривої виробничих можливостей, що не зовсім адекватно відображає зміну розвитку та процесів його набуття (рис.).

Здатність до вироблення конкурентоспроможної продукції/послуг є передумовою для економічного зростання, а сам розвиток пов'язаний з якісними змінами інститутів та інсти-

туцій суспільного відтворення. На цей методологічний аспект вказував Т. Еггертссон, розглядаючи криві відтворювального виробничого процесу товарів і послуг у порівнянні з кривими трансакційних і соціальних можливостей щодо меж ефективності використання ресурсів [6]. Дослідник довів, що економічні суб'єкти функціонують у межах третьої – соціальної кривої через те, що їх розвиток стримується трансакційними витратами. Політичні та соціальні структури, конкуруючи між собою за перерозподіл суспільних благ, пов'язаних з неповнотою та дефіцитом інформаційного забезпечення, не завжди здатні створювати адекватні умови для максимізації обсягів виробництва і теж несуть трансакційні витрати. Така ситуація обумовлює розбіжності інтересів учасників ринку, обмеження у доступі до інформації, неоптимальну структуру інститутів, які стримують економічний розвиток, а за умови виникнення криз і відсутності якісних інститутів – гальмують і викривлюють його.

Рис. Графічна інтерпретація вектора розвитку інституціонального середовища у контексті кривих можливостей за Т. Еггертссоном: 1 – межа соціальних можливостей; 2 – межа трансакційних можливостей; 3 – межа виробничих можливостей

Діяльність корпорацій ґрунтується на максимізації можливого економічного або будь-якого іншого позитивного ефекту, пристосовуючись до певного інституціонального устрою. При цьому і держава, і корпорації виступають суб'єктами, що активізують створення необхідних інститутів для здійснення взаємодії щодо отримання різного роду ефектів (преференцій). Чим більша компліментарність інститутів і механізмів, що використовуються у діяльності цих суб'єктів, тим більш динамічним є їх розвиток, тим темпи зростання – вищі. Динаміка процесу великою мірою впливає на формування конкурентоспроможності і використання потенціалу розвитку корпорацій. Тому, удосконалюючи інституціональне середовища, держава спроможна цілеспрямовано впливати на вектор розвитку корпорацій та стимулювати їх саморозвиток, що висуває певні вимоги до подальших інституціональних змін, пов'язаних з удосконаленням інституціонального середовища. За таких обставин крива трансакційних витрат прямує до граничних виробничих можливостей, а соціальних – до трансакційних. Саме на цьому ґрунтується теза Т. Еггертссона про можливість швидкого наближення країн з нерозвинутою економічною системою до економічно розвинених завдяки удосконаленню інституціонального устрою та більш якісному інституціональному перетворенню: криві трансакційних і виробничих можливостей порівняно близькі (трансакційні витрати – низькі), а крива соціальних можливостей наблизиться до трансакційних можливостей, характерних для певного етапу організаційно-технічного розвитку економіки.

Отже, інституціональні зміни нерозривно пов'язані з державною політикою та стратегіями розвитком компаній. Тому проблеми, що перешкоджають удосконаленню ін-

ституціонального середовища, мають буди забезпечені не тільки механізмами реалізації державної інституціональної політики, а й механізмами її вироблення.

Через значну специфічність інституціональних змін (високу невизначеність, ризик недосконалості, ризику незавершеності тощо, пов'язаних з неповнотою та різним ступенем понятійного сприйняття інформації) для цього етапу розвитку держави та економічної системи можна обговорювати тільки порівняльну ефективність інституціональних заходів чи інституціональної політики держави. Загальним критерієм ефективності інституціональних змін постає зміна поведінки економічних суб'єктів і руйнування відомих інституціональних “пасток” [7; 8].

Розуміючи деструктивний вплив інституціональних “пасток” на ефективність діяльності корпорацій, В. М. Полтерович підкреслює, що “вихід з інституціональних “пасток” може стати ймовірним, якщо економіка починає швидко зростати, наприклад, унаслідок технологічних змін, покращення умов міжнародної торгівлі або успішної економічної політики. У такому разі для частини корпорацій інвестування у виробництво має стати найкращою прерогативою, ніж вкладання засобів у присвоєння ренти. Притік інвестицій підтримує процес нарощування виробничих потужностей, інституціональний клімат поліпшується, отже, наступна когорта інвесторів вже переключається на фінансування виробництва. Результатом має стати повне уникнення інституціональних “пасток”. Економічне зростання, зниження трансакційних витрат “правильної” поведінки сприяє удосконаленню інститутів, які сприяють зростанню. Цей висновок підтверджується як економічними дослідженнями, так і теоретичним результатом” [7, с. 126]. Не тільки покращення інституціонального середовища сприяє економічному зростанню, але й динаміка розвитку – удосконаленню інститутів [9].

Прихильники інституціональної доктрини більше акцентують увагу на динаміці інституціональних змін та джерелах їх рушійної сили. “Причини інституціональних змін – прагнення суб'єктів зменшити трансакційні витрати інституційної системи; створити нові соціальні ролі та адміністративні позиції; створити та закріпити “правила гри” у нових та оновлених видах діяльності, зокрема, забезпечити вироблення та формування нової політики, яка відповідає обставинам, що змінилися. У зв'язку з цим багато авторів вважають, що головною рушійною силою інституціональних змін є попит на інститути” [7, с. 67]. Ключовим моментом під час вибору напряму інституційних змін є співвідношення (1) [7, с. 122]. Суб'єкт прагне до зміни інституту А на інститут В, якщо виконується умова:

$$\sum_0^T (1+d)^{-t} \delta U_t > TrC, \quad (1)$$

де T – горизонт планування;

TrC – очікувані трансакційні витрати – втрати корисності у процесі заміни одного інституту іншим;

δU_t – приріст корисності у результаті заміни інститутів (інституціональні витрати від використання інституту В замість А у період часу t);

t – період часу (дискретно);

d – норма дисконту, що характеризує переваги суб'єкта у часі.

Відповідно до цього співвідношення, агенти віддають перевагу на користь переходу до більш ефективної норми, якщо сума приведених трансакційних витрат і трансакцій переходу виявиться меншою трансакційних витрат функціонування у межах діючої норми.

Рекомендації, що надаються теорією реформ, розглядаються у контексті перспективної траєкторії удосконалення державного управління. Інституціональна траєкторія буде перспективною, якщо її напрям узгоджений з ресурсними та інституційними обмеженнями та передбачає вбудовані механізми, що стимулюють заплановані зміни та запобігають виникненню дисфункцій та інституціональних “пасток” [7, с. 166-195].

Перспективна інституціональна траєкторія розвитку передбачає виконання умов, що забезпечують високі шанси успішного реформування та координації масштабних інвестицій практично у всі галузі економіки. Такі завдання ринок вирішує дуже повільно. Тому для їх вирішення державним органам влади слід врахувати [8, с. 19]:

- статичну та динамічну компліментарність інститутів, передбачаючи раціональну послідовність проведення інституціональних змін;
- заходи державної інституціональної політики з питань стимулювання економічного зростання щодо інституціональних очікувань та обмежень;
- необхідність компенсаційних заходів економічним суб'єктам, які могли б програти через інституціональні зміни, що здійснюються державою;
- масштабність модернізації виробництва та впровадження міжгалузевих проектів, що потребує взаємодії державних органів з галузевими асоціаціями;
- економічну зацікавленість всіх суб'єктів ринку.

Численні приклади демонструють, що виконання цих вимог сприяє покращенню якості управління, зменшенню масштабу “тіньового” сектору та корупції, укріплює законність, знижує адміністративні бар'єри, підтримує макроекономічну стабільність та поступово робить економічне зростання самопідтримуючим [10; 11-13].

Наведений аналіз дозволяє зробити висновок про те, що інституціональний режим стає важливим фактором активної модернізації корпоративного сектору економіки країни. На тлі помітного відставання технологій, спаду виробництва, несприятливого інвестиційного клімату та недосконалого ринку необхідна чітка визначеність та координація дій держави з реалізації програм та проектів економічного розвитку в межах єдиної інституціональної стратегії. Досягнення цієї мети містять такі завдання:

- визначення міжгалузевої координації дій всіх зацікавлених учасників у вирішенні завдань модернізації галузей економіки;
- координація діяльності щодо знаходження нових управлінських технологій, масштабність використання яких дозволить покращити як галузеву структуру, так і структуру потреб матеріальних і нематеріальних ресурсів, що покращить діяльність інфраструктурних галузей (екології, освіти, охорони здоров'я, інформаційно-культурної тощо);
- удосконалення перерозподільної функції держави, що дозволяє проводити бюджетування та фінансування у можливих межах за етапами реалізації державних програм розвитку, підвищувати відповідальність учасників, обмежувати лобізм та корупцію;
- узгодження інституціональної політики держави зі стратегією розвитку корпоративних структур, що забезпечить мінімізацію трансакційних витрат, надасть можливість перейти до інноваційної моделі розвитку.

Негативні наслідки слабкого інформаційного та інституціонального забезпечення впливає на формування подальшої траєкторії розвитку корпорацій, можливо навіть з втратою стратегії їхнього розвитку. Граничний стан трансакційних і соціальних можливостей (рис.), що характеризуються майже ідеальним інституціональним середовищем для максимально ефективного використання всіх видів ресурсів, обумовлюється досконалістю інститутів. Тобто допускається твердження про те, що держава, створюючи більш ефективні інститути та механізми, може сприяти досягненню швидкого економічного зростання та розвитку економічних суб'єктів. Саме за рахунок удосконалення інституціонального середовища, механізмів інституціональних перетворень можна досягти наближення соціальних можливостей до трансакційних. Останні вказують на межі максимізації випуску товарів і послуг у визначених організаційно-технічних та інституціональних умовах. Корпорації в умовах недосконалого ринкового обміну, використовуючи інституціональні “розриви”, змушені шукати способи максимізації своєї прибутковості завдяки стимулюючим факторам: укладанню нових, більш вигідніших контрактів,

маркетингу, лобювання інституціональних змін на свою користь щодо вирішення питання інституціонального забезпечення корпоративної діяльності.

За таких обставин можна спробувати створити більш досконале інституціональне середовище, сприятливе для розвитку корпоративних структур, регіонів чи країни загалом. Ефективні зміни інституціонального середовища функціонування економічних суб'єктів будуть сприяти їх динамічному розвитку та набуттю тенденції стабільного економічного зростання.

Інструментарій, який має бути розроблений для здійснення певних змін інституціонального розвитку корпорацій, слід вважати доцільним та ефективним, якщо його застосування приводить до зниження трансакційних витрат. Вдало визначені інституціональні механізми та інструменти дозволяють органам державної влади впливати на стратегію і тактику розвитку корпорацій як на державному, так і на регіональному рівні.

Для оцінювання ефективності застосування того чи іншого інституціонального механізму, програмних заходів щодо розвитку корпорацій, розглянемо методичний підхід до оцінювання впливу певних заходів на зміну рівня трансакційних витрат та регламентувати інституціональні вимоги та обмеження у діяльності корпорацій.

Ефективність державних заходів щодо покращення інституціонального середовища можна оцінювати відповідно до економіко-математичних моделей, експертного оцінювання, або поєднуючи ці два методи. Оцінювання ефективності інституціональних змін доцільно визначати через економічну, соціальну або інтегровану (включаючи політичну, гео економічну чи інші) складову, порівнюючи різні варіанти запропонованих інституціональних заходів (1).

Узагальнюючу економічну ефективність (E_3) від впровадження інституціонального заходу (норми) можна визначати за допомогою методів бальної оцінки з ваговими коефіцієнтами [14]:

$$E_3 = n \sum_{i=1} a_i x_i, \quad (2)$$

де n – кількість суб'єктів національної (регіональної, галузевої) економіки, на діяльність яких впливає зміна запропонованої норми;

a_i – ваговий коефіцієнт i -го часткового показника;

x_i – бальна оцінка i -го часткового показника.

Соціальний ефект (E_C) від реалізації варіанта інституціональних змін дуже важко визначити через те, що їх інерційність і наслідки складно порівнювати у певному часовому інтервалі, тому вони визначаються тільки якісними. Проте кількісне зіставлення соціальних ефектів “до” і “після” запровадження варіанта змін можна проводити за показником суспільно корисної ефективності за числовим рядом суспільно корисних результатів (ефектів) i -го виду доходу C_i ($i = 1, \dots, n$): $E_C = C_i / 3$, де 3 – витрати на здійснення запропонованого варіанта інституціональної норми.

Аналіз різних підходів щодо оцінювання ефективності інституціональних заходів [12] дозволив їх узагальнити та запропонувати до використання абсолютний і порівняльний критерій ефективності. Враховуючи особливості залежності економічного, соціального та інших ефектів від інституціональних змін, їх видів і способів впровадження [12; 15], абсолютна ефективність (E_K) витрат у реалізацію інституціональних змін визначається:

$$E_K = \left[\sum_{j=1}^m \sum_{i=1}^n (E_{ij} - B_p) \right] / K, \quad (3)$$

де E_{ij} – очікуваний ефект від інституціонального заходу i -го виду для j -их об'єктів;

V_p – трансакційні витрати на впровадження інституціонального заходу (норми) щодо отримання ефекту E_{ij} ;

K – капітальні витрати на реалізацію інституціонального заходу.

Висновки і пропозиції. Незавершеність реформ та деформації інституціонального середовища може призвести до втрати стратегії та потенціалу розвитку особливо промислових корпорацій. Тому у ході виробленні програмних заходів інституціональної політики держави необхідно враховувати інституційну поведінку корпорацій, рішення яких приймаються в умовах невизначених і непослідовних дій уряду. Трансакційні витрати зростатимуть, а держава і компанії будуть втрачати, якщо інституціональний устрій не знайде дієвих механізмів ефективних відносин між ними. На наше переконання, одним з таких механізмів може виступати забезпечення зміни структури мотивів і стимулів господарської діяльності, насамперед як самої держави, так і компаній. Шлях таких змін полягає у відповідних змінах інституціонального порядку, що обмежує та регулює розвиток економічних суб'єктів завдяки відкритій конкуренції, співпраці усіх гілок влади, ефективного зворотного зв'язку щодо корегування та координації груп інтересів, а також узгодження напрямів стратегічного розвитку на мікро- та макрорівнях.

Список використаних джерел

1. *Институциональные проблемы эффективного государства* / под ред. В. В. Дементьева, Р. М. Нуреева. – Донецк : ДонНТУ, 2011. – 372 с.
2. *Про схвалення Концепції проекту загальнодержавної цільової програми розвитку промисловості України на період до 2017р* : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.07.2008р. №947-р // Урядовий кур'єр. – 2008. – № 143. – С. 6-8.
3. *Програма економічної реформи на 2010–2014 рр. “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава”* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf.
4. *Державна програма розвитку внутрішнього виробництва* [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.09.2011 №1130. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1130-2011-p>.
5. *Оліфіренко Л. Д.* Державне регулювання розвитку корпоративних структур: інституціональний аспект : монографія / Л. Д. Оліфіренко. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2013. – 356 с.
6. *Эггертссон Т.* Экономическое поведение и институты / Т. Эггертссон ; пер. с англ. М. Я. Каждана; науч. ред. пер. А. Н. Нестеренко. – М. : Дело ЛТД, 2001. – 408 с.
7. *Полтерович В. М.* Экономика теории реформ / В. М. Полтерович. – М. : Экономика, 2007. – 447 с.
8. *Полтерович В. М.* Стратегии модернизации, институты и коалиции / В. М. Полтерович // Вопросы экономики. – 2008. – № 4. – С. 4-24.
9. *Липсет С. М.* Политический человек. Социальные основы политики [Электронный ресурс] / С. М. Липсет. – Режим доступа : http://www.inion.ru/index.php?page_id=190&id=13.
10. *Антонова Л. В.* Развитие региональной промышленной политики державы: теория, методология, механизмы : монографія / Л. В. Антонова. – Николаїв : ЧДУ ім. П. Могилы, 2010. – 268 с.
11. *Бельцеревич Л.* Навстречу ограниченному государству / Л. Бельцеревич ; пер. с англ. – М. : Новое издательство, 2007. – 92 с.
12. *Кондрашов О. М.* Промышленная политика в Украине: теория, методология, практика управления : монографія / О. М. Кондрашов. – Донецк : Юго-Восток, Лтд, 2008. – 367 с.
13. *Бова Т. В.* Державна інноваційно-інвестиційна політика України: теория, методология, напрями розвитку : монографія / Т. В. Бова. – Донецк : Юго-Восток, 2011. – 487 с.
14. *Державне регулювання економіки* / І. Михасюк, А. Мельник, М. Крупка, З. Залога. – Львів : Українські технології, 1999. – 640 с.
15. *Жаліло Я.* Економічна стратегія держави: теория, методология, практика : монографія / Я. Жаліло. – К. : НІСД, 2003. – 368 с.